

ESZMETÖREDÉKEK

A GARE DE L'EST-EN

A költő, aki rohammal foglalta el Párist, az ő Bakonyát, kozmopolita és turáni magyarok számára, a rue de Constantinople-ban lakott, Páris legsemmitmondóbb negyedében, kispénzű angok, gyanús keleti üzletemberek és olcsó éjszakai nők között. Hotelszobáját prózai zürzavar, érdektelen titok és páthosz nélküli bűn vette körül. A költő utálta ezt a környezetet, de magyarországi szokás szerint nem tudott megválni az utálatától. Néhány reménytelen kísérlet után felhagyott azzal a szándékkal, hogy átadja magát Párisnak és magába fogadja Párist; azzal áltatta magát, hogy ehhez nem elég jók az idegei. Az óriási városban kis gödröt vájt, amelyből nem mozdult ki és melyet sikerült budapesti izlés szerint berendeznie, mint a katonának a lövészárkot. Párisi élete olyan volt mint egy lázalom: hiányzott belőle a képzelet játéka és a legcsekélyebb meglepetés. Szörnyű robot volt, ugyanannak a műveletnek eszelősen pontos megisméltése s a költő úgy rakta egymásra az esztendő mindig egyforma veretű napjait, mintha, valami keserves adósságot törlesztene. A gyűlölt munkát előbb-utóbb bevégezi az ember s közben előre örül a szabadság egyre közeledő időpontjának. De a költőnek végtelen, idegsorvasztó vakáción kellett átvergődnie s a küzdelem előről kezdődött minden délben, mikor felébredt. Nem munkában telt el az élete, hanem az élet volt számára fárasztó és örömtelen munka. Minden délben az estéjére gondolt, amelyet agyon kell ütnie és minden este a másnap estéjére. Irtózott az egyedülléttől és különböző elővigyázatossági rendszabályokkal élt, hogy magára ne maradjon. Caesurákkal szakította meg kétségbeejtően homogén idejét: egyik kávéházból a másikba költözött, a napnak mindig ugyanabban az órájában, csaknem menetrendszerű pontossággal. Görcsösen ragaszkodott azokhoz a helyekhez, ahol egyszer sikerült túrhatóan éreznie magát s életmódjában remegett minden újítástól. Nem volt magánélete: reggeli álmából látogató ébresztette fel és tanúk jelenlétében mosakodott. Délután a kávéházban olyan mohó örömmel fogadott minden jövevényt, mint valami váratlan fordulatot, amely elodázza a halálos ítéletet. Élete híven jelképezte az akkori magyar kultúrát: tárva-nyitva volt mind a négy világtáj felé és mégis egy helyben állott. Háromnapig ott tartózkodás után rájött, hogy nincs keresnivalója Párisban, de még sokáig nem mozdult; megvárta, amíg lesüllyed a zsidóvárosnak valami tengerfenékszerű mélységébe s ekkor hirtelen csomagolt és hazautazott. Azzal a tapasztalattal ért haza, hogy az élet csak Magyarországon elviselhető.

Párisi kudarca diadallá alakult át a költészet titokzatos gépezeteiben. A költő megírta a magyar lélek párisi kalauzát. A francia hagyományok untatták, de a Baedekertől függetlenül magyar hagyománnyá avatott néhány párisi utcát, ligetet és középületet, melyeknek grafikus jelei varázsbetűként nyitották ki a magyar nosztalgia zárait. Amióta Párisban járt, Magyarország a Gare de l'Est-nél kezdődik. A németeket Goethe megajándékozta Rómával, a franciákat Maurras megajándékozta Athénnel, bennünket magyarokat a költő megajándékozott egy párisi pályaudvarral.

*

Bár a társaságot nem kedvelte, a szerelmet csak készen fogadta el és többnyire olyan nőkkel érintkezett, akik csak a magányát illusztrálták; bár saját bizarr természete elszigetelte a világtól s nem ő kereste fel az embereket, hanem az emberek gyűltek köréje, hogy megnézzék, mint valami szörnyeteket a kávéház üvegburája alatt, – verseiből különös sugarak szálltak ki, szociális sugarak, melyek az ország minden táján, de kivált Budapesten megszámlálhatatlan rokonlelket varázsoltak elő. Az emberek szinte máról-holnapra közlékenyekké váltak, ömlött belőlük a szó s átadták magukat a meghittség és kölcsönös megértés langyos, omlatag és tetszés szerint nyújtható élvezetének. E kissé kocsonyás társas összejövetelek még csak paródiái sem voltak a nagyvilági életnek, amely csupa feszültség és szerinte aszkétikus fegyelem és amelyben a gondolat láthatatlanul kering, mint a légfűtés csöveiben a meleg. De volt bennük valami lefegyverező naivitás, az intellektuális szóözönök mélyén, valami esetlenül szenvelgett rajongás a nyugati kultúráért s tévedésük sem volt ellenszenves, mellyel magukat tartották a nyugati kultúra zászlóvivőinek, holott féktelen és méltóság nélküli megalázkodásuk a nyugat előtt sokkal inkább keletre utalta őket, mint a legmerekvebb hungarizmus. Ahány kilométerrel nyugatabbra sorozták magukat, ugyanannyival keletebbre képzeltek Magyarországot a való állapotnál. Lelki életük e két túlzás között pergett le, mint valami amerikai hullámvasúton. Szimbolikus cselekedet, bonyolult lelki háttérű szertartás volt számukra minden francia könyv felvágása s míg régi korok költői, mint Petőfi és Arany, közvetlen érdeklődéssel a kollegának szóló tisztelettel vagy elragadtatással olvasták a külföldi szerzőket, a költő tanítványai különös meghatottsággal és kissé szórakozottan lapozták az idegennyelvű könyvet. Nem érték rá a szövegre figyelni, mert folyton a szemüket töröltgették. Ha valaki történetesen eredetiben olvasta Verlainet, azt hitte, csoda történt vele, édes és fájó csoda, mely örökre elszakította a magyarság óriási többségétől. Nyugati embernek hitte magát, pedig csak néger volt, aki megrészegedett az igeragozás

gyönyöreitől. A nyugati vizek merész hajósa néha horgonyt vetett e kis országban, melynek fonák lakosait azzal az elnéző, kissé ironikus gyöngédséggel szemlélte, amely nem érintette kellemetlenül a saját hatalmi tudatát. Nem mintha lenézte volna a magyar faj természetes képességeit, sőt: csaknem túlbecsülte, annyi valódi kincset, annyi végtelen lehetőséget álmódott belé. De tudta, hogy ezek a kincsek sohasem kerülnek napfényre, ezek a lehetőségek sohasem valósulnak meg. Zokogva temette el Magyarországot, azt a Magyarországot, amely még meg sem született. A halott hirtelen feltámadása és tiltakozása a temetés ellen nem lett volna fair játék és bizonyára bosszantotta volna a vérző szívű hazafit. A nyugati magyar a költőben felváltva a „fajából kinőtt magyart“ és az ősmagyart, évezredek kincsek tragikus tékozlóját és új remegések finom lemezét imádkozta. Csak egy dolog iránt nem volt érzéke, amely csakugyan Európába vezette volna az eltévedt utast: a történelmi magyarság iránt.

Mindezért vitán kívül a költő felelős, ez a csodálatos barbár lángelme. A tanítványok nem hamisították meg a gondolatát, csak minden szavát elhitték, ami a tanítványok indiszkrécioja. Amit a költő megírt, ők megvalósították, illetve megjátszották. Egész karavánok indultak el Párisba, nagyjából tanárjelöltek, a költő verses kalauzával a zsebükben. Utközben a költő verseit szavalgatták, a vállalkozóbb szellemek fojtott szenvedélyes hangon, egy fiatal leány fülébe. Eszükbe se jutott, hogy nem látták a svájci hegyeket. Mikor másodszor is éjszaka lett, megérkeztek a szajnaparti városba.

Szemere Bertalan reggel hatkor kelt, vívott, célbalőtt és könyvet írt, Pulszky Ferenc konspirált és az antikvárius boltokat bújta, Gyulai Pál unatkozott, a költő boldogtalan tanítványai „ámultak“ Párisban. Sokat ácsorogtak a Szajnaparton, a bouquiniste-ek poros ládái előtt és megilletődötten forgatták az ócska német, angol és spanyol nyelvű könyveket, a középiskolai latin auctorokat és a selyempapírral leragasztott könyveket, melyeknek színes címlapján egy dekoltált hölgy korbáccsal veri a lába előtt fetrengő gavallért. A Louvre-ban keveset láttak, mert náluknál atlétikusabb amerikaiak elpenderítették őket a kötelező képek mellől. Kissé megtörve tértek be a boulevard Saint Michel-i diákvendéglőbe, ahol előételnek egy fél szardiniát kaptak s a tésztát öt szem mandula jelképezte. Közben apró kellemetlenségek is érték őket. A Montmartre-on a társaság egyik férfitagjának egy apacsruhás fiatalember tréfából leütötte a kalapját, a társaság egyik nőtagja pedig nyomtalanul eltűnt és csak három nap múlva került elő. Elszontyolodva ültek fel a vonatra a Gare de l'Est-en, de azért rendületlenül elszavalták a költő versét. A kirándulás nem hagyott mélyebb nyomot a lelkükben, továbbra is olyan módon rajongtak Párisért, mint azelőtt s a város megmaradt számukra poétikus, vagyis értelem nélküli szimbolumnak. Egy nyári napon minden zárandokot hazakergettek vagy lecsuktak.

Ezután öt évi szünet következett.

Öt év múlva megindult az érintkezés a két város között. Lassan indult meg: eleinte csak egy-egy bankdirektor merészkedett Párisba. Bonbonokkal kedveskedett az ottani bankvezérek titkárnőinek, nagy borralalókat adott az ajtónállóknak, érvelt, gesztikulált, bizonyított és többnyire kapott is pénzt. Kézíráskájában hazahozta a Moulin Rouge programját és egy ananászt a gyerekeinek.

De később megélnékül a forgalom. A régi, félszeg rajongók helyett határozott fellépésű, jazz-muzsikán edzett világfiak és tartózkodó, hűvös connaisseur-ök szálltak ki a Gare de l'Est-en. Az előkelő hírlapíró és nagyvilági esztétikus egy konzervgyáros társaságában utazott Párisba. A konzervgyáros bohém ember volt: nem voltak előítéletei és nem bánta, ha az esztétikus fizette ki a vacsoráját. Az esztétikus boldogan fizetett: önzetlenül tisztelte a pénzt és minden áldozatot meghozott, hogy a pénz közelségét érezhesse. Dél előttként képkiállításokra szeretett volna járni; ehelyett elkísérte barátját üzleti útjaira, hogy francia nyelvtudásával szolgálhassa. Minden este megvitatták a nap eredményeit s az esztétikus csillogó szemekkel hallgatta a konzervgyáros üzleti trükkjeinek részletes elbeszélését. Néha szorongva tapogatta meg ijesztően laposodó tárcáját és könyörgő pillantást vetett a gyárosra. De hiába: éjszaka újabb ötszázfrankost váltott a Café de Parisban. Budapestre érkezése után egy órával íróasztalához ült, hogy ledolgozza párisi útjára felvett előlegeit.

Az esztétikus nem állott egyedül: Budapesten nagy sereg értelmes és jóeszű ember szorgalmasan gyakorolta magát a szellemi eltompulásban, nem épen Pascal receptje szerint, de hasonló eredménnyel. Egy elegáns szögletességgel mozgó, nyurga, szmokingos és teljesen bárgyú fiatalember lett a város férfiideáljává. A legtöbb embernek cocktailra, Wallstreetre, Hispanora és Mary Pickfordra szorít

koztak a költői ábrándozásra hívó, álmokba zsongító képzetei. Ám voltak még finom lelkek, akikben nem aludt ki a szellemi érdeklődés tüze. Ezek Romain Rolland-ot olvasták, e nagy és fájó szívet, aki annyiszor és oly keservesen csalódott. Csalódott Franciaországban, csalódott Európában, és ma már csak a fehér faj kirekesztésével hajlandó boldogítani az emberiséget. H. G. Wellset olvasták és megtanulták belőle minden arisztokratikus kultúra megvetését. Keyserling gróftól olvasták és sajnálkozó mosollyal beszéltek a spekulatív nyugati szellemről. Bernard Shaw-t olvasták és megértették, hogy az ember oktalan, felelőtlen, beszámíthatatlan kis csacsi, amíg nem él legalább ezer esztendeig. Amerikai kutyatörténeteket olvastak és kiábrándultak az emberi nemből.

Az egyetemi hallgató, akik valamikor legszenvedélyesebben rajongtak Párisért, a szemlélődő Ázsia helyett egy elképzelt militarista Ázsia felé fordultak és csuvas–kírgiz–magyar hármas szövetségről álmództak. Valamikor a politikai és művészi haladás hívei a maguk kissé ellenszenves zsargonján „européer“-eknek nevezték magukat. Az idő elröpült felettük. A nyugati kultúra nyugaton támadás és védelem tárgya.

Magyarországon, hogy úgy mondjam, lekerült a napirendről. A pénz snobjai szövetkeztek a gondolat snobjaival és a honszeretet kalandoraival, a mozi Amerikája szövetkezett a népszerű filozófusok és a napilapok Ázsiájával Európa ellen, amelynek egyetlen hiteles és pontos jelképe Páris.

De azért este kilenckor és reggel hétkor továbbra is megteltek a baseli vagonok párisi utasokkal. Ünnepelesen megkövetem az olvasót, amiért az imént enyhe, de érezhető iróniával beszéltem a húsz év előtti ámulókról. Hogy visszasírtam őket a mogorva tömegek láttára, melyek az utóbbi években ellepték a boulevardokat! Csak elvéve találtam egy-egy szentimentális kedélyre, aki azt képzelte, hogy Páris, mint a Hegel-i Weltgeist, a város minden pontján és minden pillanatban megnyilvánul és egészen ötletszerűen imádtá Párist a montparnassei kávéház örmény pincérében vagy az Empire portugál énekesnőjében. Lelkendezése nem volt kifogástalan ízlésű, sem túlságosan tájékozott. Mégis, akármilyen gyámolatlanul, legalább megpróbált közeledni Párishoz. De a megsemmisítő többség csak végigsétáltatta magát Párison, mint egy bernáthegyi ebet.

*

Bizonyára voltak magyarok, akik nem ilyen tétován érkeztek meg Párisba és nem ilyen csüggedten tértek haza. De én csak jellemző képet óhajtottam festeni róluk, nem igazságot. Páris ma semmit sem jelent a magyarság számára, csak egy mesterségesen hevített illuziót és egy gondosan titkolt kudarcot.

Talán nem volt mindig így és nem lesz mindig így. Az a nemzedék, amelynek összefoglaló jele a *Költő*, kulturára éhezett és azt hitte, jól lehet lakni kulturával. De a kultúrát nem adják ingyen; csak cserébe adják egy másik kulturáért. Az angol ember magával viszi Párisba Angliát és addig kísérletezik, addig tapogatózik, amíg be tudja illeszteni Angliát Párisba. Állandó résenlevése, folytonos adaptációja csodálatosan mély gyönyörűséggel tölti el és tapasztalásaiban és megfigyeléseiben azok a súrlódások és összeütközések ébrednek tudatra, amelyek útközben érték. A költő is elvitte Párisba Magyarországot de az ő Magyarországa olyan elmosódott és irreális volt, mint egy ossiáni dal. Nem volt közös mérték közte és Páris közt; nem voltak törvényei, amelyeket szembeállíthatott volna Páris idegen törvényeivel. A költő nemzedékét Párisban nem akadályozta semmi, nem vonzotta semmi, nem kellett kitérnie semminek, nem tudott símulni semmihez. Egyetlen érzése valami fásult kétségbeesés volt, amely ennyi *létező dolog* láttára elfogta. A költő magyar volt vér szerint és nálánál irtózatossabb erővel senki sem élte át a magyarságot. De a magyarság nem csak vár, nem csak ösztön, nem csak tudat alatt való kavargó mélység, nem csak egy magányos ember zokogása, nem csak díszlet vagy megkapó háttér egy nagy költő életéhez, hanem rend, amely a költő nélkül is fennáll. Akit a magyar rend küld majd Párisba, nem a magyar bánat vagy a magyar unalom, az talán nem fog üres kézzel hazatérni.

A magyar ember pedig Ázsiából és Amerikából hazatér Európába, amelytől nem választja el tragikus szakadék, ahová nem kell szentimentálisan vágyódnia, hiszen kilencszáz év óta benne él és ha Párisba megy, az út végén önmagával találkozik.

(Budapest)

Hevesi András

A HETVENÉVES SZINNYEI JÓZSEF

Szinnyei Józsefet sokáig *ifjabb Sz. J.*-nek hittuk és írtuk, mert már édesapja, az 1913-ban elhunyt *idősb Sz. J.* is a tudósok sorába tartozott. Valóban érdekes példája a Szinnyei-család a szellemi munka iránt való hajlandóság öröklékenységének: idősb Szinnyei József, a hangyszorgalmú tudósnek valóságos mintaképe, nagyrdemű bibliografus volt, a Magyar Írók Élete és Munkái c. 14 kötetes standard work megalkotója; három fia közül az aránylag fiatalon meghalt Otmár szépíró volt, József, a budapesti Pázmány-egyetem nyilván. r. tanára, a magyar nyelvtudomány napjainkban legkiválóbb művelője, és Ferenc, a Pázmány-egyetem c. rk. tanára, érdekes irodalomtörténész; a mi Józsefünk fia pedig, a mai ifj. Szinnyei József, igen jónevű belgyógyász, az orvosi irodalom szorgalmas munkása, és már szintén c. rk. egyetemi tanár. Ez a becses családi örökség igen korán jelentkezett a mi Szinnyei Józsefünkben, mert első tudományos munkácskája (*Egy olasz krónika a hunnokról*) már 17 éves korában jelent meg. Pályája elején néhány esztendeig inkább történelmi, irodalomtörténeti és publicisztikai tanulmányokkal foglalkozott, de csakhamar rátalált arra a munkatérre, amely leginkább megfelelt az ő lélekalkatának: a 70-es évek vége óta, tehát, már szinte 50 esztendő óta, tudományos munkásságának középpontja és leggyümölcsözőbb tere a magyar és finnugor nyelvtudomány.

Köztudomású, hogy a legelső magyar tudós, aki a magyar nyelvnek a finnugor nyelvek egyikével való rokonságát hirdette, Sajnovics János volt (*Demonstratio idioma Ungarorum et Lapponum idem esse, 1770*). Köztudomású az is, hogy az akkori magyarság vezető osztálya általában igen nagy ellenérzéssel fogadta ezt a tanítást. Csak néhány nyelvtudós helyeselte, főleg Gyarmathi és a nagy Révai Miklós, de ők sem tudták e tanítást népszerűvé tenni. Még körülbelül száz évig tartott, míg a magyarság, amely mindenkor olyan büszke volt az ő dicsőségiben és fájdalomban gazdag múltjára, bosszankodás nélkül volt képes tudomásul venni a

különbféle kis finnugor népekkel való rokonságának tényét, s csak a legutóbbi 50 esztendő folyamán változott e nagy nehezen elért közönbösség fokozatosan előbb érdeklődéssé, majd szeretetté. Ma hála Istennek már annyira vagyunk, hogy minden művelt magyar ember, ha szóba kerülnek előtte a finnek, de akár a náluknál kisebb számú és csekélyebb műveltségű rokonaink is – egy kis meleg bizsergést érez a szíve táján. És ez a nagy és kedvező változás elsősorban Szinnyei Józsefnek köszönhető. Ő ugyanis, miután tudományos érdeklődése a fennebb említett ifjúkori ingadozás után végleg a magyar és finnugor nyelvtudomány felé fordult, először is jól meg akart tanulni finnül. Ezért 1879-ben egy évi tartózkodásra Finnországba ment, s ez a tanulmányútja rendkívül gyümölcsözővé vált mind a magyar és finnugor nyelvtudomány, mind pedig a finn–magyar közeledés szempontjából. Tudományos téren legfontosabb eredménye volt 1884-ben megjelent finn–magyar szótára, és a finn Jalava Antallal együtt a magyarul tanuló finnek számára finn nyelven írt magyar nyelvtana (Helsinki, 1880). De ezenkívül a nyolcvanas évek folyamán a hazai folyóiratokban és hírlapokban nagyszámú kisebb-nagyobb tanulmányt írt Finnországról, s a finn népről, és különféle viszonyairól, s a művelt magyar közönség számára egy nagyobb összefoglaló munkát *Az ezer tó országa* címén (1882). Éppen így ismertette ugyanakkor Finnországban is finn nyelven a magyar népet, történelmet és irodalmat. Ismétlem, hogy nézetem szerint elsősorban Szinnyei ezen nemes népszerűsítő munkájának köszönhető az, hogy a Finnország és a finnek iránt 1880 körül nálunk még meglehetősen, hideg hangulatot a magyarság műveltebb köreiből előbb egyre fokozódó érdeklődés, majd meleg szeretet váltotta fel.

Finn tanulmányaival párhuzamosan már a nyolcvanas évek eleje óta egyre behatóbban kezdett foglalkozni egyfelől speciális magyar nyelvtörténeti, másfelől finnugor összehasonlító nyelvészeti tanulmányokkal. Ennek elsősorban természetesen az volt a következménye, hogy e két téren való ismeretei egyre gazdagodtak: évről-évre több és több tudományos ténynek jutott a birtokába. De sokat tudni: legfeljebb dicsérendő szorgalom jele és még nem tudományos érdem. Ahhoz, hogy valakit tudósnak tekintsünk, mindenesetre az is szükséges, hogy aránylag sok tudományos ténynek ismerete álljon a rendelkezésére, de maga a tudományos érdem csak ott kezdődik, ahol valaki akár saját maga által felfedezett, akár mások előtt is ismeretes tények között új, másoktól még eddig észre nem vett összefüggéseket ismer fel, és ezek alapján új, a jelenségek nagyobb körét megmagyarázó hypothesiseket tud felállítani. Tudományos érdemek szerzéséhez tehát megfelelő szorgalom, munkakedven, kitartáson kívül főleg kombináló és következtető képesség kell. A szorgalmat hangyaszorgalmú apjától örökölte Szinnyei, de ezenfelül az Uristen mindenyájunk irigylésére méltó kombináló és következtető tehetséggel is megajándékozta. E három lelki ajándék birtokában aztán nem csoda, hogy már a 80-as évek eleje óta egyre több olyan tudományos észlelettel lepte meg a nyelvészek köztársaságát, melyek eddig elkerülték a kutatók figyelmét, s egyre több olyan nyelvtörténeti tényt sikerült megmagyaráznia, melyek előtt addig értetlenül állottunk. Egyik bibliografusunk, Gulyás Pál, a Szinnyei 70. születésnapja alkalmából kiadott *Szinnyei-Emlék*-ben összeállította 1926 végéig nyomtatásban megjelent teljes irodalmi munkásságát, s ebben a lajstromban néhány könyvön, kívül közel 300-ra rúg a kisebb-nagyobb cikkek, értekezések, tanulmányok sora. Ez bámulatos eredmény, különösen, ha meggondoljuk, hogy mindegyikük, még a legkisebb is, valamicskével mindig előbbre vitte a tudományt.

Mindebből nem következik, hogy amit ő körülbelül 50 esztendő folyamán e kisebb-nagyobb munkáiban hirdetett, azt még ma is kivétel nélkül mind helyesnek tartjuk. Bizony nem egyről azóta kiderült (s ezek közül is nem egyről ő maga derítette ki), hogy nem úgy van a dolog, mintahogy ő annak idején gondolta. De ez egyáltalán nem kisebbítheti egy tudós érdemét. A tudomány *az igazságot* keresi. S ha én meggyőződöm róla, vagy ha más valaki meggyőz engem róla, hogy ebben vagy abban a kérdésben nem az az igazság, amit én eddig annak hittem, hanem más, akkor legcsekélyebb szégyenkezés nélkül elismerhetem, hogy – tévedtem. Tudósnak még a tévedései is hasznosak lehetnek a tudományra nézve, mert ösztönöznek más tudósokat a szóban lévő kérdésnek még alaposabban, vagy más szempontból, vagy más tényekkel kapcsolatban való vizsgálatára, s így a vélt igazság megdöntése kapcsán esetleg sikerül *az igazi* igazságot kideríteni. Tudománytörténeti szempontból is tanulságos pl. – azért említem itt – az az eset, hogy 1896-ban, a millénium évében, megjelent Szinnyeinek egy *Hogyan hangzott a magyar nyelv az Árpádok korában?* c. nagyobb tanulmánya, amelynek nagy része azóta tévesnek bizonyult ugyan; de nincsen senki a magyar nyelvészek között, aki ne sajnálná, ha Szinnyei ezt annak idején meg nem írta volna, mert egyes állításai helyességének kritikai megvizsgálása és megdöntése közben rendkívüli módon tisztultak és gazdagodtak a magyar nyelv Árpádokori hangtörténetéről való ismereteink.

Laikus olvasó talán csodálkozik azon, hogy mi magyar nyelvészek olyan nagyra tartjuk Szinnyeit, holott nagyjából csak kisebb-nagyobb cikkeket, értekezéseket, tanulmányokat írt, könyvet pedig alig egy néhányat. Tudnunk kell azonban, hogy a régi időben ugyan általában könyvek vitték előbbre a tudományt, de a legutóbbi 50–80 esztendő óta a tudományos haladás technikája tekintetében a könyv rovására egyre inkább előtérbe nyomul a tudományos értekezés fontossága. Van ma akárhány tudós, akinek egyáltalán nem ambíciója, hogy könyveket írjon. Dolgozószobájában, vagy laboratóriumában, vagy klinikáján heteken és hónapokon, néha éveken át gyűjti és megfigyeli az egy bizonyos kérdésre vonatkozó tényeket, összehasonlítja őket más tényekkel, az összehasonlítás eredményéből következtet, s ily módon való kutatásainak kisebb-nagyobb fontosságú eredményeit aztán szépen megírja egy – talán csak néhány lapra terjedő – értekezés alakjában s teljesen meg van elégedve, ha ezzel bárcsak egy kis területen és bárcsak egy lépéssel is előbbre vihette a

tudományt; a sok-sok ilyenfajta részletkutatás eredményeinek kézikönyvszerű összefoglalását pedig, ami szintén szükséges és érdemes munka, szívesen átengedi másoknak. Már ez is megmagyarázhatná tehát, hogy miért becsüljük ilyen nagyra Szinnyeit: sok száz ponton kisebb-nagyobb mértékben, néhány esetben igen nagy mértékben, előbbre vitte a magyar nyelv történetére és a rokon finnugor nyelvekhez való viszonyára vonatkozó ismereteinket. De mesternek bizonyult ő azért az összefoglalás feladatának megoldásában is. Nagy szolgálatot tett pl. a magyar nyelvtudománynak a *Magyar Tájszótár* szerkesztésével, mikor évtizedes, végtelen türelmet és soha nem lankadó figyelmet kívánó munkával talán ezer helyről összegyűjtötte és célszerű rendbe szedte, a legutóbbi, körülbelül 100 év folyamán megjelent tájszóközléseket. Velünk együtt – a finn nyelvészeket is nagy hála kötelezte az immár 7. kiadásban előttünk levő (folyton javított és tökéletesített) *Magyar Nyelvhasználat* c. munkájának megírásával. Ebben valóban mesteri módon foglalta össze mindazt, amit a magyar és finn nyelvtudósok 150 esztendő vállvetett kutatása a magyar nyelvnek a többi finnugor nyelvhez való viszonyáról kiderített. Körülbelül ugyanezt a tárgykört foglalta össze egy német nyelven, a híres lipcei Sammlung Göschenben *Finnisch-ugrische Sprachwissenschaft* címmel megjelent kisebb munkájában. Azért írta ezt németül, mert nem magyaroknak s a magyarul is tudó finn nyelvészeknek írta, hanem az indoger-manisztikával, turkológiával, vagy másfajta nyelvészeti tanulmányokkal foglalkozó külföldi nyelvtudósoknak, hogy lehetővé tegye számukra a finnugor nyelvészet terén való tájékozódást, ami az ő speciális tanulmányaikra nézve sem fölösleges. Ez a kis könyvecske, amely rövid idő alatt már két kiadást ért, az egész világ nyelvtudósai előtt ismertté tette Szinnyei nevét, és – aminek ő bizonyára még jobban örvend – a mi 150 esztendő összehasonlító nyelvészeti kutatásaink eredményeit.

És még legalább egy könyvet bizton várunk Szinnyeitől. Tudjuk ugyanis, hogy már évek óta dolgozik egy *Magyar Alaktanon*, amelyben összefoglalni szándékozik mindazt, amit saját és mások részletkutatásai alapján ma a magyar képzők és ragok eredetéről és történetéről tudunk. Türelmetlenül várjuk ezt a munkát, mert e kérdéskomplexumnak eddig egyetlen feldolgozása (Simonyi Tüzetes Magyar Nyelvtanában) ma már deljesen elavult, és a legjobb reményekkel várjuk, mert ennek a nyelvtudomány mai színvonalán való kidolgozására valamennyiünk közül kétségtelenül ő a leghivatottab. És biztosan reméljük azt, is hogy magas kora nem fogja ebben megakadályozni, mert hála Istennek, 70 éves kora ellenére is testileg és lelkileg annyira friss, hogy örömöt látunk, s még nagyobb örömöt hallanunk vagy munkáit olvasunk.

(Szeged)

Horger Antal

SÁRON RÓZSÁJA

Itt él közöttünk, de tegnap még nem volt itt: hirtelen bukkant fel az utcán. Még nem tud magyarul, de egy év múlva már csodálatosan beszél a nyelvünkön; tegnap, mikor Galiciából megjött, még rongyos volt és fokhagymaszagú, de egy, két, három, öt, tíz év múlva már elegáns úr, ki saját autóján jár, ha ugyan nem vándorol tovább Bécsbe, Párisba és New-Yorkba, ahol levegőből szerzett vagyonát megsokszorozza ... Ez a zsidó csoda, amin sokan bosszankodnak nálunk, de amit kevesen igyekeznek komolyan tanulmányozni és megérteni.

És ezért kellett francia írónak jönni Magyarországra (én is egynek veszem a két Tharaud-testvért, ahogy ők szeretnek a külvilág előtt mutatkozni), hogy francia írókat jellemző éles, hideg szemmel észrevegye ezt az egész világot illető csodát és hogy valóságos epikai ciklussá írja át riportszerű jegyzeteit. Csakhogy ebben az eposzban nem a görög hősök nyugalmas fensége terjeng: a csoda éppen az, hogy a zsidó eposzban a piszokból nő ki a teremtő önbizalom s ez az ellentét, a gettó mocsokja és nyomorúsága és a holnapba, az Istenbe, a csodába vetett vakmerő, bizalom rejti magában azt az iróniát, ami Tharaudék zsidó könyveinek állandó hangneme. Antiszemita-e Tharaud, vagy barátja a választott népnek? Az *A l'Ombre de la Croix* idején a zsidók filozofitának tartották, mások ellenkezőleg ... A *Quand Israel est Roi*-t zsidóellenes pamfletnek vélték és a *La Rose de Saron* megjelenése után valóságos koncertben írták a lapok, hogy a tékozló fiú, ime újra megtért ... Ők maguk pedig nyilatkoztak, hogy sosem voltak antiszemiták. Vajjon honnan ez az ingadozó megítélés? A dolgokból fakadó irónia magyarázza: Tharaud túlságosan művész ahhoz, hogy elejtse azt a nagyszerű kontraszthatást, ami a gettó rajza és a zsidó nagyratörés közt megvan. Politikus szemmel nézve pedig ez az irónia mindig kétélű, ha akarom vemhes ... Az író szempontjai különböznek a napi politika érdekeitől.

Elég az hozzá, hogy Tharaudnak újabb nagy könyvsikere van, mert a *Saron rózsája* már valahol az 50-ik kiadásnál tart, mint korábbi testvérei. Ezúttal a francia író eljutott a zsidó evolúció legérdekesebb pontjához: hogyan lesz az elmaradt, középkori észjárású ortodox gettózsidóból szkeptikus modern világfi, ez a könyv tárgya és a Saron rózsája nem valami gyönyörű keleti szépség, mint azt a be nem avatott hinné, – hol ér rá a gettóember a szépséggel törődni! – hanem egy modernista zsidó újság, amelyet a kis Jakob Lipschütz egy újságka kaftán zsebében talál és amely végleg elszakítja elméjét a gettó vallásos lelkétől. Aki nem látja be, hogy

Tharaud egy hatalmas problémára bukkant itt, az megérdemli, hogy vak maradjon. Van-e izgatóbb látvány, mint az emberiség kovászának nevezett elme erjedése? Jakob Lipschütz, mióta a magyar Felvidék valamely kis kocsmájában meglátta a napvilágot, a gettó csodálatos, szűkkörű rutinjában nevelkedett, mely skolasztikusabb a leghírhedtebb középkori pedantériánál, de amely csak tárgyában szűk látókörű. A valóságban egy hatalmas éjjel-nappal tartó szellemi torna, mely oly rugalmassá teszi az elmét, hogy új környezetben, új viszonyok között a leghatalmasabb feyver lesz a *struggle for life* gyilkos versenyében.

Jakob Lipschütz a surányi és homonnai jesivában (afféle talmudista iskola) élezte ki elméjét a legfurcsább tárgyakon, úgy, hogy mikor először életében véletlenül szóba elegyedik egy Péterfi nevű tanárral és az Goethe Erlkönigjét próbálta neki magyarázni, így szakítja félbe a patetikus olvasmányt: „Pardon, a szerző azt kérdezi, ki lovagol oly későn az éjben és szélben. Ha tudja, miért kérdi? Ha nem tudja, meg tudom én azt neki mondani?” De lassan felfedezi az új világot és ott hagyja a jesivát, honnan különben is szörnyű bűne miatt, – német grammatikát tanul társaival titokban, – távoznia kell. Egy modern zsidó családhoz kerül nevelőnek; ahol a magyar társadalommal ismerkedik meg, míg végre a tiszta-eszlári pör ráébreszti teljes zsidó öntudatára. Párisba vágódik, ahová meg is érkezik egy garas nélkül, de mikor az éhségtől már-már összedől, a Notre-Dame mellett jiddisch kocsmára bukkan, ahol felszerelik és felszerelik utcai árusnak. Ezzel végződik Jakob Lipschütz karrierje, de mindenki érezheti, hogy csak ebben a könyvben. Mert az utolsó kötet még hátra van; a kucséber Lipschützből még milliomos lesz, de csak New-Yorkban. Ezzel a new-yorki győzelemmel zárul majd a nagy ciklus, mondotta Tharaud e jegyzet írójának, mert New-York az igazi Jeruzsálem, melyről a kárpáti gettóban álmodnak, nem pedig a palesztinai, ahol a *L'an prochain à Jérusalem!* ... riportjai szerint csak csalódás érte az örök bolyongót. Nagy érdeklődéssel várjuk a nagy stilusművészek utolsó zsidó tárgyú kötetét. Ezzel ugyan már elhagyják a magyar földet, mely immár három kötetüknek adott levegőt, színt és életet.

A magyar íróknak pedig kitűnő tanulság a Tharaudék esete. El lehet ugyanis töprengeni azon, hogy miért nem magyar író írta meg ezeket a kétségtelenül magyar témákat? És miért hagyták például a lengyel Raymontnak, hogy a parasztság nagy eposzát megírja és a Nobel-díj révén világhírűvé tegye a lengyel földet, holott a magyar paraszt, a magyar föld is van olyan érdekes, mint a lengyel? De persze a modern magyar regény-paraszt még mindig Zola-recept szerinti erotomániákus állat és ami a Tharaudék dolgát illeti, talán kissé restek vagyunk a rendszeres munkára, tunyák a megfigyelésre?

(Budapest)

Ecknardt Sándor

A MAGYAR MŰVELŐDÉS ESZMÉNYEI

Vannak tudományos alkotások, amik előtt a más esetekben talán szükséges és jogosult aprólékoskodó bírálat leteszi a tollat s önkéntelen hódolattal megtorpan. A rátermettségnek, elmélyedésnek, akarat erőnek olyan imponáló művei szoktak ezek lenni, amilyeneket még a gazdag kulturális termésű nagy nyugati nemzetek tudományos könyvözönében is csak ünnepnapokon találunk, nálunk pedig, kis nemzetnél, szerencse, ha egy-egy évtized néhány ilyen alkotással valóban megajándékoz bennünket. Kornis Gyulának nemrégén megjelent két monumentális kötete – *a magyar művelődés eszményeiről* – abban a sorsdöntő korszakban, amit történelmünkben 1777 és 1848 ölel át, ilyen jellegű alapvető munka. Okulást és gyönyörűséget találhat e műben mindenki, akit általában a magyar múlt érdekel, de főleg annak kell az itt felhalmozott problémák tömegét okvetlenül átdolgoznia, aki a magyar múltat elsősorban azért tanulmányozza, hogy annak segítségével jelenünket felfogja s kulturpolitikánk jövő útjait megtalálja. A munka frissességét, sok tekintetben alkalmosságát éppen az biztosítja, hogy keletkezésének causa movens-e nem *csak* a személytelen történeti érdeklődés. Ismeretes Kornis hatalmas tevékenysége a Közoktatási Tanácsban: nyílt titok, hogy az utóbbi évek tanügyi reformjaiban az ő gondolatainak nagy és fontos szerep jutott. Mély filozófia van abban, hogy a jelenért és jövőért dolgozó tanügyi reformátor, az absztrakt eszméket vizsgáló filozófus tudományos érdeklődésével a múlthoz kanyarodik vissza s „a konkrét történeti tények hullámaiba veti magát”, mert érzi, hogy jövőt formálni csak annak van joga, aki a nemzet sajátos erőinek régebbi megnyilvánulásait önmaga számára rekonstruálta s természet a magyar földön csak az arathat, aki annak titkos erőit a történelem folyamán való megnyilvánulásaiban előzőleg kifürkészte. Nem üres szó tehát, hanem szinte vallomás-számba megy, midőn Kornis munkája előszavában a múlt–jelen–jövő titokzatos összefonódottságára utal: „A jövő számára szerkesztett eszmények ... egyelőre csak üres keretek, halvány elvont szkémák: igazi átértelmezést csak a múltnak, a nemzet idevágó küzdelmeinek s történeti fejlődésének ismerete tud kölcsönözni nekik. Azokat az irányelveket, amelyek értelmében kell a jövőben formálnunk a magyar művelődés intézményeit, csak úgy tudjuk alaposan megszerkeszteni s életképesen megvalósítható tartalommal kitölteni, ha pontosan tudjuk, hogy a nemzet e téren eddig milyen utat járt be. Ha valahol, akkor a kulturpolitikában csakis a múlt intézményeinek s a jelen szükségleteinek kellő konvergenciájából születhetik meg a termékeny jövő.” S az sem véletlen, hogy a német

filozófusok közül is éppen az iskolai reformtörekvésekkel sokat foglalkozó Paulsen Frigyes, kinek szellemi arculata különben is sok rokon vonást mutat Korniséval, ugyancsak foglalkozott pedagógia-történeti feladatok megoldásával is (*Geschichte des gelehrten Unterrichts, Das deutsche Bildungswesen in seiner geschichtlichen Entwicklung*).

Kornis körülbelül ott veszi fel a tollat, ahol Fináczy Ernő (*A magyarországi közoktatás története Mária Terézia korában*) annak idején azt letette. Kutatásainak középpontjában a középiskola áll, mert ennek „szellemi tartalma és munkája tükrözi vissza leghívebben a nemzet magasabbrendű művelődés-eszményét, annak az embertípusnak képét, amilyené a kor szelleme s a nemzet életigénye a jövő művelt nemzedék lelkét formálni szeretné.“ E központi problémából azonban fény sugárzik minden irányban s így megvilágítva látjuk az elemi oktatástól kezdve az egyetemig a művelődési törekvések legkülönbözőbb színtereit: látjuk a régi diákokat, tanárokat, az iskola belső életét, a realiztikus törekvések kapcsán a reáliskoláért, a műegyetemért, a szakoktatásért való küzdelmeket, a magyar nemzeti nőnevelés fejlődését stb. Közben a dolgok belső összefüggésénél, ezeknek meglátásánál fogva a művelődési eszmények története észrevétlenül kiszélesül és elmélyül a magyar nemzeti állam kialakulásának belső történetévé: a török pusztítás és a hosszú függetlenségi harcok vérvettségétől halálös lethargiába merült, Mária Terézia jóindulatú, de a nemzeti élet céljaitól idegen abszolutizmusától még inkább elernyesztett, Herder jóslatával már a világból is kiiktatott, a nemzetiségek tengerében szigetre összeszorított, felső kulturájában a holt latin nyelv uralmától fojtogatott maroknyi magyarság szeméink előtt fejlődik öntudatos, magabizó *nemzetté*, aminek a világ 1948/49-ben a magyar becsület védelmében megismerte, amilyenként 1867-ben a maga jogát az élethez egyidőre ki is vívta s amilyenként ma szörnyű elesettségében volt ellenségeink figyelmét és megbecsülését is felkeltve újra dörömböl a trianoni börtönnek egyelőre zárt kapuján. Ehhez a gigászi teljesítményhez az erőt dédapáink, amint ezt Kornis könyve világosan bizonyítja, magasra tűzött művelődési eszményeikből merítették. Aligha lesz tehát frázis az a ma már több oldalról gúnyosan emlegetett „kulturfőlény!“ Nemcsak iskolatörténet, nemcsak pedagógiai elméletek egymásutánja és egymásközötti harca az, amit kapunk, hanem nemzeti államunk kialakulásának, a magyar életakarat e csodájának dicsőséges–tragikus, leverő–felemelő története.

A gazdag tartalomból alig lehet ízelítőt adni éppen gazdagságánál fogva. A vérmes reformerek, kik a tanügyi újításokat egyik napról a másikra szeretnék begyökereztetni, olvassák el pl. az 1777-iki és főleg az 1806-iki tantervek keletkezéséről, további sorsáról szóló fejezeteket s látni fogják, milyen messze esik a jószándéktól a megvalósulás, a szótól a tett, a rendelettől a végrehajtás, milyen kényes művelet a művelődés addigi folytonosságával akár csak részben is szakítani, milyen nehéz az újat a régiből kisarjadztatni, vagy éppen a régi helyébe állítani. Az, ami van, különösen a szellemi világban, a legmakacsabb dolgok egyike, aminek akadályain az, ami lenni készül, – akár az őserdő sűrűjén – csak lassú, nehéz vergődéssel tud áthatolni. Rendkívül érdekes, legnagyobb részt ismeretlen, sokszor meglepő adatokat tartalmaz a magyar neo-humanizmus kezdetéről írt rész: Kölcsey, Széchenyi, Kossuth gondolatvilágának ismeretéhez kapunk itt eddig alig sejtett adalékokat. A legfontosabb mégis a latin–magyar nyelvtusáról s az ehhez kapcsolódó nemzetiségi problémákról szóló hatalmas rész. Aki mélyében meg akarja érteni nemzeti tragédiánkat, az tanulmányozza át e fejezeteket. Minden európai kulturnép, mikor annak az ideje elérkezett, símán, zökkenéstelenül, halálos problémák nélkül tért át közéletében és művelődésében a holt latin nyelvről a nemzeti nyelvre. Nálunk ez is, akármilyen elkésettett történt, tragikus lépés volt, tele akadályokkal, súlyos következményekkel. A réginek tehetetlenségi nyomatéka mellett nagy akadály volt a bécsi udvar folytonos gáncsvetése, nemzetiségeink aknamunkája, sőt nyílt szembezállása. A magyarság nem engedett, mert nem engedhetett: kivívta nemzeti nyelvének uralmát az iskolában, közéletben, irodalomban s ezzel az újjászületés korszakának felejthetetlen lendületű, ha nem is mindig szerencsés taktikájú nemzedéke megteremtette a modern magyar művelődésnek, elsősorban irodalmunk klasszikus korának előfeltételeit. E diadal nélkül nincs Vörösmarty, nincs Petőfi, nincs Arany, nincs Kossuth, nincs Deák, nem olvashatnánk ma Jókai bűbajos meséit, nem ismerhetnénk sem Kemény zord nemeseit, sem Mikszáth agyafűrt palócait. De az eszményei után száguldó lovas mögött ott ül a sötét gond: a nemzetiségi kérdés. Ahogyan mi újjá születtünk, felébredtünk, velünk együtt újjászülettek és felébredtek a nemzetiségek is; ahogyan mi biztosítottuk nyelvünk jogait, úgy kívánták ők is az övéket elismertetni. Azok az érvek, amikkel a nyelvtusában külső és belső ellenségeink az u. n. „magyarizmus“ ellen küzdöttek, már egy évszázaddal előbb kézre kovácsolták a trianoni bilincseket, amiket elernyedésünk fatális pillanatában azután a sors valóban kezünkre-lábunkra húzott. A kétségbeejtő dilemmát nem tudtuk megoldani: vagy megmaradunk továbbra is a latin mellett, ami egyrészt anachronisztikus lehetetlenség lett volna, másrészt eleve csírájában öli meg a nemzeti nyelvhez kötött magasabbrendű művelődés minden lehetőségét, vagy diadalra visszük a magyar nyelvet s akkor friss nemzeti államunk szervezetébe mindjárt bele is oltjuk a kérlelhetetlen mérget, mely a gyengeség egy előre ki nem számítható pillanatában azután okvetlenül hatni, talán még ölni is fog. A történelem azonban azt bizonyítja, hogy mi nem tartozunk a gyenge szervezetű népek közé: ehhez kissé sokat kiálltunk már. S az még egyáltalán nincs kipróbálva, hogy az a kérlelhetetlen mérge mennyire időálló. Kornis könyvéből erőt és bizalmat kaptam, hogy töretlenül higgyek annak a népnek jövőjében, mely a felújulás korának művelődési eszményeit a maga számára megformálta és azoknak megvalósításáért olyan nemes hévvel s akkora szívóssággal küzdeni tudott.

RAMUZ

Lalou a *Jelenkori irodalom története* c. művében bizonyára nem ok nélkül kísérelte meg Ramuz, Péguy és Claudel között a párhuzam megvonását. Természetesen nehéz itt közvetlen hatást bebizonyítani, főleg ami Péguy-nek Ramuzra való hatását illeti. De az egyenes leszármazás hiánya még nem zár ki bizonyos kedvezően szerencsés hasonlatosságokat, melyek főleg a stílusban ütköznek ki. Kétégkívvül Ramuz ép annyira távol áll P. Claudel sújtásos és hivalkodó ünnepélyességétől, mint Péguy fecsegő bonhomiájától. De az elsőtől nyerte biblikus és néha apokaliptikus inspirációját, a miszticizmust, a titokzatos és természetfölötti iránt való hajlamát és érzékét, a művészet konkrét és kézzelfogható kezelését, ép azért, mert szimbolikus; a másíknak köszönheti nyelvének áttetsző tisztaságát, a súlyos előretörést és végül: megreszkettető és diadalmas boldogságát az ítéleteinek és biztonságának. Ha Ramuz helyét keressük író kortársai között, még Jammeshoz lehetne hasonlítani, kinek az egyszerűséget, a készakart ügyetlenséget és a föld szeretetét köszönheti; Maeterlinck-hez a sors és a halál iránti érzéke miatt, az ismeretlen erőiben való hite és ama fenyegetések miatt, melyek az emberekre súlyosodnak (rokon vonásuk az örökös várás is); de Jules Romainshez és l'Abbaye-hoz is, mert egészségesen képes meglátni a realitást és némi érzéki profétaiság is van benne, – de főleg epikus jellegénél fogva hasonlít hozzájuk, unanímista és mozgóképszerű utolsó műveiben, ami valóban meglepő.

De e néhány hasonlósággal alapvető különbségek állanak szemben. Még Claudel-től is különbözik, aki téziseket illusztrál, holott Ramuz a leírásra szorítkozik; – aki dalol, holott Ramuz elbeszél; – aki főpapiasan szertartásszerű, Ramuz ellenben ingújjra vetkőzött; – az előbbin súlyos teher a kultúrája és a theologia, az utóbbi önként vetkőz le magáról minden intellektualizmust és soha sem dagasztja emfatikussá a hangját.

Sőt, mi több: Ramuz az autodidakta és az elszigetelt szerepét játsza; azt is színleli, hogy nem ismeri az irodalmi életet, de nem vesz tudomást hazája politikai életéről sem. Az ember érdekli, nem a polgár; vele kapcsolatban a regionalizmus szó használata is helytelen és nem is eléggé kifejező. Ramuz nem svájci író, sem romand író, még csak nem is „vaudois“ író. Svájci irodalom nincs, mert Vaud kanton felosztását Ramuz tovább folytatja: Délre, a Tó vidékére és Rhône vidékére és úgy véli, hogy a vízváltáson, a Rajnán túl már más faj él. Meg kell állapítani, hogy ő a francia irodalomba nem valamilyen regionalizmust, nem valamilyen couleur locale-t hoz, hanem hozza a föld szellemét és általában a föld szellemét, röviden: a vidékiességet (regionalizmust).

Az ember. A tárgyak, a dolgok keblén fekvő ember, akinek mindennapi penzumát tanítja. Az élettelen dolgokkal küszködő ember és nem – mint a klaszszikusoknál – az önmagával küzdő ember. A természetbe vesztett ember, a vele egytestté lett ember, az élettellel immár egy tömböt képező ember, mintha a domborzat és mozgás egyszerre eltűnt volna s mintha minden csak egy síkban volna már. A kívülről látott, stilizált és immobilizált embert leírja, de nem elemzi; képek sorozata jelenik meg, amely sorozatban a folyó idő árnyalatát a mozdulatlanságok sorozata helyettesíti: az elbeszélést a leírás meg nem szakadó párhuzamossággal kíséri; csökevényes pszichológia ez egyszersmind, mindabban, amit kimond, de mély ott is és abban, amit elhallgat: mindenki láthatja, hogy Ramuz nem regényíró, hanem talán inkább festő ... Egész filozófiája festői (a festőé), egybeolvad a térrel, széles ecsetvonásokat ken hatalmas vásznakra, erős, élénk, tömör festéket; konturjuk mintha élesen vágott, mélyen vajt lenne. Szorgosan hatol a realistáig; *ráhajol* a földre s elnyomja, lefojtja az élet minden hangját, azért, hogy füle csak a rögökét hallhassa s elmondhassa nekünk teljes-tökéletesen; azért, hogy megkérdezze tőlük minden titkukat. Ilyenkor énekl meg a biztos, éles horizontokat és méla fényüket.

Érzései és a csönd éltetik művészetét. Nem határoz meg soha semmit, sem a helyet, sem a kort s meglegszik azzal, ha meséit legendák sugárkoronájával fonhatja körül. Miután megpróbálta erejét a realizmusban (*Aline*), az apokalypsis útvesztőjébe veti magát (*Terre du Ciel, Guérison des malades*) és legújabbán viszsza tér a térbelihez, a földrajzilag határolthoz és a mozihoz (*Salutation paysanne, Séparation des Races, Passage du Poète, l'Amour du Monde*). Mégis talán azok a mesterművei, melyekben mindhárom írói módját segítségül hívta az alkotáshoz: a *Signés parmi nous, a Règne de l'Esprit Malin, Adieu à beaucoup de personnages*.

De neki csak esztétikai gondjai vannak. És amikor csak két dimenzióban látja az embert: erre redukálja, mint egy primitív festő – ezt azért teszi, mert az ő szemében mi valóban csak az élettelen dolgok játékszerei vagyunk, a természeti erőké, vagy a tömegeké, amelyeknek egyedül van valóban életük. Mi csak ezeknek a tömegeknek „gondolkodó csápjai“ vagyunk. A dolgok elemi módon való szemléletére kényszerít bennünket; valami alázatos anthropocentrizmusra, a létező világ létezésének folyamatában, amely lát és amely, minthogy lát, megteremti a világot. Mert a realitás, a valóban létező, csak a mi víziónk. Így van az, hogy Ramuz kívülről látja az embereket, s ezek az emberek a világot önmagukban, bensejükben látják. Egyszerű lelkek ezek, mitsem

tudnak a hajdani nagy konfliktusokról. Falusi életüket élék s hányódnak-vetődnek az ég ítélete s a véletlenek szeszélye között. Leigázottan hajolnak a kényszerek jármái alá. De Ramuz dicsőíti munkájukat. Ő kormányozza az eseményeket. A „költő“ ő, bár néha úgy érzi, hogy más volna a szerepe; ilyenkor eltűnik messzire az *ünnep orgiáitól*, elvonul távolra a szerelmektől, amik akkor születnek, mikor a munka megszűnik. És az ünnepből már csak egy fölcsapó tűzijáték emelkedik a domb fölé, üdvözölve a költőt örök búcsúzásul.

(Genève)

Aldo Dami

VAJDA JÁNOS

Arany János szerint, vagyis a magyar lélek értékelése szerint: „... kis fajban ... Költő *az* legyen, mi népe ...“ Ez a nép és Vajda János azonban alig értette egymást. Az ő világa más: az egyéni mikrokozmosz világa, egyszersmind új magyar költői világnézetnek: az individualizmus irányának kezdete. És mégis, hozzánk Vajda áll közelebb. Vajdát lelki ösüneknek érezzük, annak, aki ezen a földön először faragott bálványt az egyéniségből, abból az egyéniségből, amely minékünk olyan fájdalmas örömről és olyan kétséges dicsőségünk.

Ebben az ihletésben fogantatott költeményei tele vannak valami lehangoló sejtelmességgel, romantikus disszonanciával, bizarr képzelődéssel. Olyanok, mint a böcklini kompozíciók.

Diákkora jórészt Pesten, a nagy idők, nagy emberek mágikus közelségében telik el. Különös dolgoknak a szemtanuja, részvevője. Valami, a magyar életben eddig soha nem tapasztalt ösztönös izgalom, hatalmas alkotó kedv, általános lelkesedés forr ebben a nemzedékben, amelyiknél különbet a magyar hűmusz sem előtte, sem azóta nem termett. És ezek a feszülő energiák egy célban találkoznak: szolgálni valami módon a hazának, kinek-kinek az ő talentumai szerint. Majd elérkezett az idők teljessége: kitört a szabadságharc, a magyar idealizmusnak ez a legelszántabb tiltakozása az örök magyar balszerencse ellen. És – most is alulmaradtunk!

Vajda János érzékeny kedélyét is áttüzesítette az új magyar időknek ez az új szelleme. Alakításában neki is van valami kis része: vándorszínész, kezdő költő, márciusi ifjú, honvédhadnagy, „flamingó“, majd császári közlegény. Jókai Mór ezekből az időkben – igen találóan – ilyennek jellemzi őt: „Vajda János valódi eszménye a fiatal óriásnak: erős, de még kamaszévekben növekedő termet. Tud gyöngéd lenni, tud lángolni, majd meg epés, maró, mintha két különböző ember volna benne egyesülve. Egyik vonásában dölyfös bojár, másikban felgyürközött sansculotte, harmadikban igazi költő. Keverve a gyöngy a makkal. És amellet szilaj“.

Ezt a húszéves talentumot azonban a magyar romanticizmus élő hagyományai és Petőfi új iránya egyelőre tökéletesen meghatározzák. Költészetének konvencionális ihletanyaga 48 előtt: a „honáruók“ vétkei, csodavárás, a jobb jövő romantikus hite, a szabadságharc idejében pedig a bízó Petőfinek szenvedélyes optimizmusa, irányzatossága elől talán nem is akar egyéni utakra térni.

Költészete csak később, akkor válik egyénivé, amikor az ötvenes évek halottvirrasztását, letargikus közhangulatát, saját magyar fájdalmát mindenképpen méltó erővel, a hivatottak tehetségével fejezi ki. Ennek a költészetnek – amelyik különben nem is Vajda János érzelmé, hanem a Zrinyiben és Széchenyiben, Katonában és Arany Jánosban, a kurucköltészetben és Ady Endrében is megnyilatkozó örök magyarságé – ennek a költészetnek textusa mindig ugyanaz: siratás, zokogó csúfolódás, reménytelen lázadozás, a „miért is“ eksztatikus gyötrődése. Vajda János vétkezhetett bár életével, későbbi költészetével önmaga és a magyar poétarend kényes méltósága ellen, ezzel a szolgálattal azonban a maga idejében teljesítette a magyar költő örök kötelességét, amely pedig csak a választottaknak juthat drága osztályrészü.

Eddigi költészetével azonban mégis nehezen nőtt volna ki korából, a magyar XIX. századból, aligha lenne manapság hatásában egyik legelőbb régi költőnk. Hogy költészete mégis új irodalmi iránynak, a magyar dekadenciának lett egyik őse, abban *Ginának*, illetőleg: a Vajda előtt Ginában mutatkozó örök nőnek van eldöntő része, aki ettől fogva egyetlen ihletője, költészetének leghatalmasabb alakítója lett.

Valószínű, ha Vajda meghallgattatásra talál Ginánál: jó férj, boldog ember lett volna belőle, de közönséges versfaragóvá züllött volna, mert szenvedés nélkül aligha van igazi költészet. De Gina másé – mint Vajda mondja – „egy hitvány grófi majomé“ lett. „Óh tudás, megátkozott fá! Elveszett paradicsom! ...“

Egyik modern kritikusa – Pásztor Árpád – így jellemzi Ginához való viszonyát: Nem bir Gina nélkül élni, de azt is tudja, hogy ez után a pillanat után, melyhez „a lét ... hasonlót többé már nem ad“, soha nem fogja csokolni, még ha Gina akarná, akkor sem. A megsértett vadkan visszahúzódik, magába zárkózik, de nem felejt. Dacosan lemond róla, de perverz, önkínzó szenvedéllyel idézi a szeretett fantómot, a visszahozhatatlan múltat a *Sirámok*, *Szerelem átka* és a *Gina emléke* ciklusaiban. Ez a „bukott angyal“ egész életére megalázta Vajdában a férfit, de a költőnek így lett önmagára találása, örök inspirációja.

E szerelmi lírának uralkodó érzelmé a gyűlölet, a gyűlöletnek ezer változata. Gyűlöli, azaz: fokozott szenvedéllyel szereti Ginát, mert az *ő férfiertékeit* nem vette észre. A kényszerű és reménytelen aszkézisban elcsigázott költő ezért látja kényszerképzetes lelkével, exaltált képzeletének minden érzéki látomásával,

nyelvének dekadens stílusával a bálványt a legkülönbek, egyetlennek minden nők között.

Vajda, illetőleg a modern költőálcás sátán szerint a nőnek lelke nincs, a nő nem lehet elrendelt párja, kiegészülése *neki*, az Übermenschnek, csak örök, soha le nem győzhető ellenfele. Szerelme nem a Dantenak éteri érzése, sem a kereszténynek oltárhoz vezető szerelme, hanem a női testnek, a formai szépségnek telhetetlen kívánsága, újpogány kultusza.

Ginán túl kiesik költői érdeklődésének köréből minden, illetőleg minden más: a hamleti-lelkű Vajda örök tünődései Istenről, életről, halálról, természetéről csak arra szolgálnak, hogy az ő végtelen szerelmének, vesztésének kozmikus nagyságát hozzájuk mérje, föléjük helyezze. Vajda János nem azért volt dekadens költő, hogy a lét e győtrő titkainál ne találja elébbvalónak, misztikusabbnak a maga fájdalmát.

Vajda János differenciált költői egyéniségében sajátosan találkozik össze múlt és jövő. Szinte csak az ő költészete biztosítja a magyar líra előkelő folytonosságát irodalmunk klasszikus kora és a XX. század törekvései között. Költészete a maga ihletén kívül egyrészt Vörösmarty és Petőfi stílushagyományaiban, másrészt a nyugati irodalmak új perspektíváiban (impresszionizmus, szimbolizmus), dekadens világnézetében gyökerezik. És ezeknek összefoglalásáért lett Vajda János költészete, költői stílusa a modern magyar líra új, édesbús stílusának halhatatlan úttörője.

Kortársai, a kiegyezés Magyarországanak többé-kevésbé megelégedett polgárai nem igen értették meg Vajdát. Vajda az irodalommal törődő régebbi nemzedéknek érthetetlen külön, szertelen forradalmár, a legifjábbnak elmaradt öreg. A hivatalos irodalmi közvélemény csak a fin de siècle fáradt, eseménytelen újságíróját, az összeférhetetlen természetű férfiút, azt a költőt látta benne, aki el merészelt térni irodalmunk egyedülinek hit irányától: klasszikus hagyományaitól. De azt már nem volt kedve észrevenni, hogy Vajda János dekadens poézisa a hanyatlani kezdő magyarságnak volt párhuzamos költői kifejezése.

A legifjabb kortársak, a *Hét* köré csoportosult fiatal újságírók törekvései pedig sokkal inkább a hagyománytalan, idegenlelkű budapesti talajból sarjadztak, semhogy Vajda János között, aki mégiscsak a szabadságharc honvédje és az önkényuralmi magyarság virrasztója volt és ezek között a kozmopolita intellektuelek között az ugyanegy roboton: az újságíráson túl is valami összetartozásbeli közösség keletkezhetett volna.

Amikor azonban a XX. század nagy költői forradalma, Ady Endréék mozgalma, a modern magyar lelkiség a jóhiszemű kételkedők előtt igazolni akarja magát, amikor az új magyar költészet előzményeket, magához hasonló törekvéseket keres irodalmi múltunkban, akkor a nyugatos magyarok egyszerre ráismernek Vajdában az új idők új dalainak előre küldött hirdetőjére. Vajda és ez az új költészet egymásra ismerhetett egyebek között a hivatalos elnemismertetésben „az örök egyedülség bús magyar titkában“ is. Maga Ady Endre „Montblankembernek“, szent elődjének, nagy rokonának nevezi.

Megtalálták és jól látták, meg benne ősbib magukat, azt, hogy Vajda Jánosban már végletes erővel, a megférés reménye nélkül kezd egymással küzdeni magyar lélek és idegen modernség, szilaj öröm és fáradt kultúra, hagyományos morál és nietzschei átértékelés, az akarat végtelen aspirációi és a tehetetlenség peszsimizmusa: Ady Endrének, az új magyar irodalomnak, a mi nemzedékünknek ez a merő esztétikumnál megmérhetetlenül több és komolyabb: tragikussá érett, kilátástalan vergődése.

Vajda János az elsők között volt, akik a modern magyar léleknek ezt a szépséges szomorú Janusarcát áldhatták és átkozhatták magukon.

(Szeged)

Bálint Sándor

NYELVÉBEN ÉL A NEMZET

E szálló ige eredetét Tóth Béla (Szájrol szájra, 1895, 184. l.) II. József németesítő törekvése által keltett ellenhatásban keresi, „hogyan azonban ki adta először a gondolatnak ezt a tökéletes alakot: eddig – úgymond – nem sikerült kiderítenem“. Említi Bessenyei és Kölcsey ily értelmű kifejezéseit s Széchenyiről a *Hite*lből (1830) idézi ezt a mondatot: „Az egészséges nemzetiségnek pedig egy főkísérője a nemzeti nyelv, mert míg az fennmarad, a nemzet is él“.

Széchenyi e szavainak és számos hasonló nyilatkozatának nyilván hatása volt e gondolat későbbi fogalmazására és feltehetően éppen e tekintetben is, mint egyébként, Széchenyi hatása alatt állott Joó János könyve (Nézetek a magyar nemezet műveltségi és technikai kifejlése tárgyában; Budán, a m. kir. egyetem betűivel, 1841). Ennek az 1839-ben írt munkának 32. lapján olvasható ez a mondat: „Sokszor és sokak által kifejtett már azon legtisztább igazság, hogy *minden nemzet csak nyelvében él* ...“ A szálló ige mai alakjától ez nem különbözik jobban, mint a „Magyarország nem volt, hanem lesz“ az eredeti fogalmazásától.

(Szeged)

